MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR

№4

ILMIY ELEKTRON JURNALI

ISSN: 2181-3965
VOLUME 5
TOSHKENT 2026

“MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR” ILMIY ELEKTRON JURNALI TAHRIRIYAT KENGASHI RAISI

To‘lqin Zakirovich Teshabayev – tahririyat kengashi raisi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI

Mehmonov Sultonali Umaraliyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘quv ishlari bo‘yicha birinchi prorektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Ilmiy ishlar va innovaциyalar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Karimova Komila Daniyarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Yoshlar masalalari va ma’naviy-marifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektori, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Hududiy ta’lim masalalari va markazlar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sindarov Sherzod Egamberdiyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Infratuzilmalarni rivojlantirish va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektori, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori

Islamkulov Alimnazar Xudjamuratovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Pardayev Abdunabi Xoliqovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Kuziyev Islomjon Ne’matovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Baymuratov Tursunbay Maxkambayevich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Omonov Akrom Abdinazarovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Qongratbay Avezimbetovich – texnika fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Jumayev Nodir Xosiyatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputati

Haydarov Nizomiddin Hamroyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Raviprakash G. Dani – Xalqaro ta’lim konsultanti, professor (AQSH)

Bagautdinova Nailya Gumerovna – Qozon federal universiteti Boshqaruv, iqtisodiyot va moliya instituti direktori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Rossiya Federatsiyasi)

Sharifzoda Mu’min Mashokir – Tojik davlat huquq, biznes va siyosat instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Tojikiston Respublikasi)

Maley Elena Borisovna – Polotsk davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (Belarus Respublikasi)

Asif Mahbub Karim – Malayziya Menejment va tadbirkorlik universiteti

professori (Malayziya qirolligi)

Piter Xayk – Yevropa amaliy fanlar va menejment instituti ilmiy ishlar bo‘yicha prorektori (Chexiya Respublikasi)

Yavuz Demirel – Kastamonu universiteti professori (Turkiya Respublikasi)

Jo‘rayev Abdug‘affor Safarovich – Termez agrotexnologiyalar va Innovatsion rivojlanish instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ismanov Ibroxim Nabiyevich – Farg‘ona politexnika instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xayriddinov Azamat Botirovich – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tashnazarov Samiddin Nizamovich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nurmanov Ulug‘bek Anorbayevich - Bank-moliya akademiyasi “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasi professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Yakubova Nargiz Tursunbayevna – iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Mamatov Baxadir Safaraliyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qiyosov Sherzod Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Urazaliyev Kamoliddin Tajikulovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Teshayev Zavqiddin Jabbor o’g’li – Qarshi davlat universiteti Turizm va marketing kafedrasi dotsenti, iqtisodiyot fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

Hazratqulov Shahboz Boboqul o’g’li – Qarshi davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasi dotsenti, iqtisodiyot fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

JURNAL TAHRIRIYATI

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori, dotsent

Avlokulov Anvar Ziyadullayevich – ilmiy muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Aliqulov Mehmonali Salohiddin o‘g‘li – mas’ul muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Buxorova Moxira Samandarovna – muharrir

O’zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 364-son qarori bilan “Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali iqtisodiyot fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari yuzasidan assosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro’yxatiga kiritilgan.

“**Moliyaviy texnologiyalar**” ilmiy elektron jurnali 23.11.2022-yildan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№R-566966** reyestr raqami tartibi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazilgan. Litsenziya raqami: **№049864**

ISSN: 2181-3965
VOLUME 5

MUNDARIJA

Ollokulova Feruza Mansurovna	Uzoq muddatli davrda davlat-xususiy sheriklik rivojlanishning muqobil ssenariylari	7
Умарова Зумрад Низомиддин қизи	Консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тузиш: тамойиллар, усуллар ва замонавий ёндашувлар	13
Sayipov Begzod Rahimovich	Valyuta kursi va mehnat bozori barqarorligi o‘rtasidagi makroiqtisodiy muvozanatni ta’minlashda monetar siyosatning roli	25
Sharipov G'ulomjon Qarshi o'g'li	Qashqadaryo viloyatida yashil iqtisodiyot rivojlanishining zamonaviy holati va rivojlanish istiqbollari	32
Кабилова Шахноза Жураевна	Организационно-управленческий механизм развития сферы услуг в малом бизнесе (на примере Кашкадарьинской области)	38
Xamdamov Sardor Farmon o‘g‘li	Davlat xaridlarini moliyaviy tartibga solishning xorijiy tajribasi va undan milliy amaliyotda foydalanish imkoniyatlari	43
Primkulova Zilola Abrorovna	Xususiy tibbiyot tashkilotlarida xarajatlar buxgalteriya hisobini takomillashtirishning nazariy asoslari	48
Kilichev Alisher Akramovich	Mavsumiy ishlab chiqarishni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning xorijiy tajribasi va undan O‘zbekistonda foydalanish imkoniyatlari	52
Vaisov Dilshod Ibodullayevich	Xorijiy amaliyotda kichik biznes subyektlari moliyaviy raqobatbardoshligini rivojlantirishning integratsiyalashgan institutsional yondashuvlari	57
Nematullayev Hamidullo Azizillo o‘g‘li	Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobini transformatsiyalash va MHXSga o‘tish istiqbollari	65
Мурадов Баҳром Акрамжанович	Темир йўл соҳасида инновацион инфратузилмани ривожлантириш механизмлари	72
Адилов Рустам	Модели кредитного скоринга на основе больших данных: влияние на рост выручки финтех-компаний	78
Kenjayev Ikrom Ergashboyevich	Investitsiya muhitini qulaylashtirish orqali hududiy investitsiya mexanizmini faollashtirish	84
Саттаров Тулкин Абдихалилович	Ишлаб чиқариш харажатларининг корхоналар молиявий ҳолатига таъсири	92
Kholikov Khamidulla	The current state of government securities market operations in Uzbekistan's financial market and existing problems	101
Mahmudov Fayzulla Murodullayevich	Mintaqa iqtisodiy rivojlanishida ijtimoiy soha tashkilotlari faoliyatining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish	113
Uralov Farruh Abdurazzoqovich	Hududiy sanoat klasterlarini rivojlantirish strategiyasining baholanishi	119
Anvarova Lobarxon Sherzod qizi	Big Data va analitik platformalar asosida qaror qabul qilish tizimini rivojlantirish	125
Tojimurodov Shohzod	Mamlkat aholisining bank kreditlari bo‘yicha qarz yuki tahlili va uni optimallashtirish yo‘llari	131
Doniyev Shahob O‘tkir o‘g‘li	Iqtisodiy rivojlanish jarayonlarida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning tutgan roli hamda ahamiyati	137
Razikova Nozima Erkin qizi	Biznes subyektlarini moliyalashtirish asosida aholi bandligini ta’minlash	142
Назарова Дияра	Совершенствование цифровых подходов к оценке кредитоспособности хозяйствующих субъектов в коммерческих банках Республики Узбекистан	153
Mirmahmudova Nozima Xusniddinovna	O‘zbekiston kapital bozorida sukukka institutsional investorlarni jalb etish istiqbollari	160
Djamalov G‘ofir Oribjanovich	Bank aktivlari sifatini oshirishda muammoli qarzlar va garov ta’minotini boshqarish usullari	167
Vaxabov Bobur Alisherovich	Raqamli to‘lov infratuzilmasida moliyaviy xatarlarni boshqarish va axborot xavfsizligini ta’minlash mexanizmlari	179
Abdurazakov Shavkat Shokirdjanovich	Turizm klasterlari faoliyatini moliyaviy va soliq mexanizmlari orqali iqtisodiy rag'batlantirishni takomillashtirish	191

Qurbanov Ulug‘bek Erkinovich	Raqamli iqtisodiyot sharoitida aholi daromadlarini boshqarish mexanizmlari	202
Salomov Abdusalom Ismatovich	Hududiy infratuzilma ta’minotiga “Yashil” standartlarni joriy etish yo‘llari	207
Орипов Ильхом Абдуллаевич	Проблемы формирования национальной системы зеленого финансирования в странах с переходной экономикой	214
Tulyaganov Kudratilla Asatullayevich	O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini transformatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlari	225
Abduraxmanova Muqaddas Toxtasinovna	Temir yo‘l transporti korxonalarida ekologik-iqtisodiy samaradorlikni yuksaltirishning tashkiliy-iqtisodiy va innovatsion mexanizmlari	232
Uralov Elshod Sirojiddin o’g’li	Mintaqalarda institutsional-iqtisodiy hamkorlikning shakllari va rivojlanish xususiyatlari	240
Qodirov Bahodir Qudratovich	Bevosita soliq solishni optimallashtirish va yashillashtirish masalalari	245
Agabekyan Roza Samvelovna	O‘zbekistonda loyihaviy moliyalashtirish asosida investitsiya resurslarini jalb qilish mexanizmini takomillashtirish	251
Ерманова Камила Рустамовна	Цифровые финансовые инструменты в системе финансирования креативных индустрий: переоценка возможностей и ограничений	258
Fayziyeva Muyassarzoda Xancharovna	Raqamli moliyaviy xizmatlar samaradorligini baholash metodlarining rivojlanish bosqichlari	267
Kalandarov Jamolbek Ravshonovich	O’zbekistonda mikro, kichik va o’rta biznesni kreditlash dinamikasi: 2026 yil yarim yillik natijalari va Silk Road Finance & Technology forum kontekstidagi tahlil	274
Ergashev Rustam Rajabovich	Ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishning huquqiy boshqaruv arxitekturasini takomillashtirish	280
Sulaymonov Iskandar Boxodir o‘g‘li	Venchur kapital jalb etish samaradorligi indeksi (VKJSI): davlat va xususiy kapital multiplikativ samaradorligini baholash modeli	287
Toshpo‘latov Shohruh Sobirjon o‘g‘li	Milliy iqtisodiyotda ijtimoiy himoya tizimini moliyalashtirishning institutsional asoslari va moliyaviy mexanizmlarini takomillashtirish	294
Salamov Islom Tashkazakovich	Banklarning transformatsion jarayonlarini ekonometrik tahlili	304
Babaxanova Nozima Saidakbarovna	O‘zbekiston fond bozorida “Xalq IPO”si mexanizmlarini takomillashtirish va institutsional investorlar ishtirokini kengaytirish yo‘llari	312
Radjabova Malikaxon	Elektron tijorat faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanishning zaruriyati va ahamiyati	323
Sultanova Gulshira Alimbetovna	Suv taqchilligi sharoitida sholichilik tarmog‘ining innovatsion texnologiyalarni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy yo‘nalishlari (Qoraqalpog‘iston Respublikasi misolida)	332
Jumaniyazov Inojon Turayevich	Suveren fondlar samaradorligini baholashning truman-bagnall metodologiyasi	339
Abdullayev Dilmurod Toxirmirzayevich	Davlat maqsadli jamg‘armalari xarajatlari ustidan davlat moliyaviy nazoratini o‘tkazishni takomillashtirish	350
Abdushayitov Abdumannobbek Abdumutal o‘g‘li	Tashabbusli budjet xarajatlari ustidan davlat moliyaviy nazoratini tashkil etish masalalari	357
Zokirov Sardor To‘lqin o‘g‘li	Hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb etishda raqamli infratuzilmaning o‘rni	362
Asrorov Dalerjon Zafarovich	Budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobini tashkil etish masalalari	368

Umaraliyev Sanjar Sultonaliyevich	Hududlar investitsion muhit jozibadorligini baholashning zamonaviy metodologiyasi	374
Axmedova Nafisa Amirddin qizi	O‘zbekistonda agrooziq-ovqat ishlab chiqarish dinamikasi va uni innovatsion rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari	380
Zohidova Ruxsora Komiljon qizi	Jahon iqtisodiyotida islom moliyasi: asosiy tendensiyalar va rivojlanish istiqbollari	387
Iskandarova Munisa Hasan qizi	Elektron savdoda muddatli to‘lov munosabatlarini moliyaviy tartibga solish: xorijiy tadqiqotlar asosida qiyosiy tahlil	394
Ubaydullayeva Nargiza Ravshanovna	Sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda riskni moliyalashtirish usullari va qayta sug‘urta: Markaziy Osiyo sharoiti	404
Xolmurotov Fozil Saribayevich	Xorazm viloyati eksport salohiyatini baholash: 2010–2024 yillar tendensiyalari va diversifikatsiya imkoniyatlari	415
Gofurjonova Musharrafkhon Shukhratjon kizi	The significance of cultural events and festivals in enhancing tourism attractiveness	424
Xasanova Lola Mamasharifovna	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni kreditlash amaliyotini takomillashtirish	431
Умаров Умид Панжиевич	Жамоатчиликнинг бюджет жараёнида иштироки ва назоратининг иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари	436
Юсупов А.Т.	Илмий-технологик ва иқтисодий хавфсизлик тизимида олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар аттестацияси хавфсизлиги (методологик, услубий ва амалий жиҳатлари)	445
Eldor Samandarov	Circular economy, digital technologies and sme competitiveness: lessons from Germany for Uzbekistan	453
Shukurullayev Davron Lutfullo o’g’li	O‘zbekistonda yashil loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llari	461
Iskandar Samandarov	Data-driven strategic management, artificial intelligence and organizational resilience: lessons from a Czech service firm for Uzbekistan	479
Raxmatullaev Bobir Chorshamiyevich	Hududlarning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish omillari va takomillashtirish yo‘nalishlari	488
Юсупов Бехзод Юсуп угли	Роль современных финансовых технологий в повышении эффективности банковского сектора Узбекистана: от цифрового охвата к дата-ориентированному корпоративному кредитному процессу	497
Inoyatov Mardonbek Mo‘min o‘g‘li	Oliy ta’lim muassasalarida ilmiy tadqiqot loyihalari va tijoratlashtirish faoliyati buxgalteriya hisobi hamda ichki auditini takomillashtirish yo‘nalishlari	511
Abdurahmonov Tohir Shavkatovich	Bolalar sog‘lomlashtirish oromgohlarini boshqarishning xorijiy tajribasini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish mexanizmlari	517
Karimov Komiljon Ibrogimovich	Tijorat banklarida balans va balansdan tashqari moddalar kredit riskini boshqarishni takomillashtirish	523
Мансуров Обид Зайнидинович	Нефть-газ лойиҳаларида давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштиришнинг ижтимоий-молиявий механизмлари	532
Nasretdinova Shaxnoza Saidakmalovna	Sug‘urta kompaniyalari moliyaviy barqarorligini baholashning integral indeksi	546

ISSN: 2181-3965
VOLUME 5

НЕФТЬ-ГАЗ ЛОЙИҲАЛАРИДА ДАВЛАТ ВА ИНВЕСТОР МАНФААТЛАРИНИ МУВОФИҚЛАШТИРИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-МОЛИЯВИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ

Мансуров Обид Зайнидинович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. *Мақолада Ўзбекистонда маҳсулот тақсимотига оид битимлар (МТБ) асосида амалга ошириладиган нефть-газ лойиҳаларида давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштиришнинг ижтимоий-молиявий механизмлари тадқиқ этилган. МТБнинг инвестициявий, фискал ва ҳуқуқий хусусиятлари, ходимларнинг ижтимоий ҳимояси, пенсия таъминоти, тиббий суғуртаси, маҳаллий кадрларни тайёрлаш ҳамда инсон капиталига йўналтирилган инвестицияларни ҳимоя қилиш масалалари таҳлил қилинган. Давлат ва инвестор манфаатлари мувозанатини таъминлашда ижтимоий харажатларнинг иқтисодий асосланганлиги ва уларни компенсация қилинадиган харажатлар таркибига киритиш шартлари баҳоланган. Янги МТБларда Ўзбекистон фуқаролари меҳнатига нисбатан ижтимоий солиқнинг 12 фоизлик ставкасини қўллашни шартномавий жиҳатдан аниқ белгилаш, ихтиёрий тиббий суғурта харажатларини иқтисодий зарурат ва шартномавий мажбуриятлар асосида қоплаш механизмларини такомиллаштириш таклиф этилган. Шунингдек, маҳаллий кадрларни мақсадли тайёрлашга сарфланган инвестицияларни ҳимоя қилиш мақсадида 3–5 йиллик меҳнат фаолияти мажбурияти ва муддатидан олдин ишдан кетилганда таълим харажатларини ишланган даврга мутаносиб равишда қоплаш механизми илгари сурилган. Тадқиқот натижалари МТБларда ижтимоий мажбуриятларни иқтисодий самарадорлик ва шартномавий аниқлик билан уйғунлаштириш давлат ва инвестор манфаатлари мувозанатини таъминлашга хизмат қилишини кўрсатади.*

Калит сўзлар: *маҳсулот тақсимотига оид битим, нефть-газ лойиҳалари, давлат ва инвестор манфаатлари, ижтимоий-молиявий механизм, ижтимоий солиқ, пенсия таъминоти, тиббий суғурта, компенсация қилинадиган харажатлар, маҳаллий кадрлар, инсон капитали, технология трансфери.*

СОЦИАЛЬНО-ФИНАНСОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ СОГЛАСОВАНИЯ ИНТЕРЕСОВ ГОСУДАРСТВА И ИНВЕСТОРА В НЕФТЕГАЗОВЫХ ПРОЕКТАХ

Мансуров Обид Зайнидинович

Независимый соискатель Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация. *В статье исследуются социально-финансовые механизмы согласования интересов государства и инвестора в нефтегазовых проектах, реализуемых в Узбекистане на основе соглашений о разделе продукции (СРП). Проанализированы инвестиционные, фискальные и правовые особенности СРП, вопросы социальной защиты работников, пенсионного обеспечения, медицинского страхования, подготовки местных кадров и защиты инвестиций в человеческий капитал. Рассмотрены экономическая обоснованность социальных расходов и условия их включения в состав возмещаемых затрат в контексте обеспечения баланса интересов государства и инвестора. Предложено четко закреплять в новых СРП договорный механизм применения ставки социального налога в размере 12 процентов в отношении труда граждан Узбекистана, а также совершенствовать порядок возмещения расходов на добровольное медицинское*

страхование с учетом их экономической необходимости и договорных обязательств. Для защиты инвестиций в целевую подготовку местных кадров предложен механизм, предусматривающий обязательство продолжения трудовой деятельности в течение 3–5 лет и пропорциональное возмещение затрат на обучение при досрочном прекращении трудовых отношений. Результаты исследования показывают, что согласование социальных обязательств с экономической эффективностью и договорной определенностью способствует обеспечению баланса интересов государства и инвестора при реализации нефтегазовых проектов на основе СРП.

Ключевые слова: *соглашение о разделе продукции, нефтегазовые проекты, интересы государства и инвестора, социально-финансовый механизм, социальный налог, пенсионное обеспечение, медицинское страхование, возмещаемые затраты, местные кадры, человеческий капитал, трансфер технологий.*

SOCIO-FINANCIAL MECHANISMS FOR ALIGNING STATE AND INVESTOR INTERESTS IN OIL AND GAS PROJECTS

Mansurov Obid Zaynidinovich

Independent Researcher,
Tashkent State
University of Economics

Abstract. *This article examines socio-financial mechanisms for aligning state and investor interests in oil and gas projects implemented in Uzbekistan under Production Sharing Agreements (PSAs). The study analyzes the investment, fiscal, and legal characteristics of PSAs, with particular emphasis on employee social protection, pension provision, health insurance, local workforce development, and the protection of investments in human capital. It assesses the economic justification of social expenditures and the conditions for their inclusion in recoverable costs to maintain a balance between state and investor interests. The article proposes explicitly defining the contractual mechanism for applying a 12 percent social tax rate to the employment of Uzbek citizens in new PSAs and improving the reimbursement of voluntary health insurance expenses based on economic necessity and contractual obligations. To protect investments in targeted local workforce training, the study proposes a mechanism involving a 3–5-year employment commitment and proportional reimbursement of training expenses in cases of early employment termination. The findings indicate that integrating social obligations with economic efficiency and contractual clarity can contribute to a more balanced alignment of state and investor interests in PSA-based oil and gas projects.*

Keywords: *production sharing agreement, oil and gas projects, state and investor interests, socio-financial mechanism, social tax, pension provision, health insurance, recoverable costs, local workforce, human capital, technology transfer.*

Кириш

Нефть-газ тармоғи Ўзбекистон иқтисодиётида стратегик аҳамиятга эга бўлган соҳалардан бири ҳисобланади. Мазкур тармоқда амалга ошириладиган инвестиция лойиҳалари катта миқдордаги капитал қўйилмаларни, юқори технологик салоҳиятни, малакали меҳнат ресурсларини ҳамда узоқ муддатли инвестиция циклини талаб қилади.

Нефть-газ лойиҳаларини маҳсулот тақсимотига оид битимлар асосида амалга оширишда инвестор геология-қидирув ва қазиб олиш ишларини ўз маблағлари ҳисобига ва инвестиция таваккали остида амалга оширади. Ўзбекистон Республикасининг “Маҳсулот тақсимотига оид битимлар тўғрисида”ги Қонунида МТБ давлат ва инвестор ўртасида тузиладиган шартнома сифатида белгиланган бўлиб, инвесторга муайян ер қаъридан фойдаланиш ва тегишли ишларни амалга ошириш ҳуқуқи берилади.

МТБнинг иқтисодий механизмида инвесторнинг асосланган харажатларини битимда белгиланган тартибда қоплаш муҳим ўрин тутади. Қазиб олинган маҳсулотнинг инвесторга харажатларни қоплаш учун бериладиган қисми ҳамда фойда маҳсулотини тақсимлаш тартиби МТБнинг молиявий механизмининг муҳим элементларидан ҳисобланади[1].

Шу нуқтаи назардан, МТБ доирасида амалга ошириладиган ижтимоий йўналишдаги харажатлар давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштириш масаласи билан бевосита боғлиқ. Ходимларнинг ижтимоий ҳимояси, тиббий суғуртаси, касбий тайёргарлиги ва малакасини оширишга сарфланадиган маблағлар бир вақтнинг ўзида ҳам лойиҳа харажати, ҳам инсон капиталига инвестиция хусусиятига эга бўлиши мумкин.

Бироқ ҳар қандай ижтимоий мақсаддаги харажатни автоматик равишда компенсация қилинадиган харажат сифатида эътироф этиш МТБнинг молиявий мувозанатига таъсир қилиши мумкин. Агар муайян харажат инвестор томонидан қопланадиган харажатлар таркибига киритилса, бу харажатлар компенсация маҳсулоти ҳажмига ва натижада давлат ҳамда инвестор ўртасида тақсимланадиган фойда маҳсулотига таъсир қилиши эҳтимоли мавжуд.

Шу сабабли МТБларда ижтимоий механизмларни шакллантиришда давлат ва инвестор манфаатларини ўзаро мувофиқлаштириш муҳим аҳамият касб этади. Бунда бир томондан, МТБ лойиҳаларида меҳнат қилаётган Ўзбекистон фуқароларининг ижтимоий ҳуқуқлари таъминланиши, иккинчи томондан эса инвестор зиммасига иқтисодий ва шартномавий жиҳатдан ноаниқ мажбуриятлар юкланмаслиги лозим.

Мазкур тадқиқотнинг мақсади МТБ асосида амалга ошириладиган нефть-газ лойиҳаларида давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштиришга хизмат қилувчи ижтимоий-молиявий механизмларни такомиллаштириш бўйича илмий ва амалий таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

– МТБларда давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштиришнинг ижтимоий-молиявий мазмунини таҳлил қилиш;

– МТБларда ижтимоий солиқни қўллаш механизмини ўрганиш;

– ижтимоий солиқ ва маҳаллий ходимларнинг пенсия ҳамда ижтимоий ҳимояси ўртасидаги боғлиқликни асослаш;

– ихтиёрий тиббий суғурта харажатларининг МТБда компенсация қилинадиган харажатлар таркибидаги ўрнини баҳолаш;

– маҳаллий кадрларни тайёрлаш ва технология трансферининг ижтимоий-молиявий аҳамиятини таҳлил қилиш;

– оператор маблағлари ҳисобидан тайёрланган ходимларнинг таълим харажатларини ҳимоя қилиш механизмини таклиф этиш.

Адабиётлар шарҳи ва тадқиқот методологияси

Табиий ресурсларга бой мамлакатларда нефть-газ лойиҳаларини тартибга солишда давлат даромадлари ва инвестициявий манфаатлар ўртасидаги мувозанат муҳим аҳамиятга эга. Қазиб олувчи тармоқларда фискал механизмлар давлат даромадларини шакллантириш билан бир қаторда инвестицияларни жалб қилиш ва лойиҳаларнинг иқтисодий самарадорлигини таъминлаш вазифаларини ҳам қамраб олади[2].

D. Johnstonнинг тадқиқотларида маҳсулот тақсимотига оид битимларда харажатларни қоплаш ва маҳсулотни тақсимлаш механизмларининг ўзаро боғлиқлиги кенг ёритилган[3]. Ушбу ёндашув МТБда ижтимоий харажатларни ҳам лойиҳанинг умумий молиявий механизми билан боғлиқ ҳолда кўриб чиқиш зарурлигини кўрсатади.

Давлат табиий ресурсларнинг мулкдори сифатида ер қаъридан фойдаланишдан олинадиган даромадларни максимал даражада ошириш, барқарор иқтисодий ривожланишни таъминлаш ва стратегик ресурслар устидан назоратни сақлашдан

манфаатдор. **Инвестор** эса киритилган маблағларни қайтариш, фойда олиш ва лойиҳани амалга оширишнинг ҳуқуқий режими барқарорлигини таъминлашга йўналтирилган. Шу муносабат билан манфаатлар мувозанати томонларнинг ўзаро ҳамкорлик шартларини белгиловчи битимнинг иқтисодий ва институционал параметрлари мажмуи орқали шаклланади[4].

Ўзбекистонда МТБнинг асосий ҳуқуқий манбаи “Маҳсулот тақсимотига оид битимлар тўғрисида”ги Қонун ҳисобланади. Қонунда битимнинг шартномавий табиати, инвесторнинг таваккал қилиб иш олиб бориши, харажатларни қоплаш ва маҳсулотни тақсимлашнинг асосий принциплари белгиланган.

Ижтимоий-молиявий механизмларни тадқиқ қилишда Солиқ кодекси ҳам муҳим ҳуқуқий манба ҳисобланади[5]. МТБ доирасида ижтимоий солиқни қўллаш масаласи умумий солиқ қоидалари билан бир қаторда муайян битим шартларининг хусусиятларини ҳам ҳисобга олишни талаб этади.

Тадқиқотда норматив-ҳуқуқий таҳлил, тизимли таҳлил, қиёсий таҳлил ва иқтисодий таҳлил усулларидан фойдаланилди. Ижтимоий харажатларнинг МТБ доирасидаги молиявий мақомини баҳолашда «ижтимоий аҳамият – иқтисодий зарурлик – шартномавий асос» ёндашувидан фойдаланилди.

Ўзбекистон Республикасида маҳсулот тақсимотига оид битимларнинг иқтисодий-ҳуқуқи асослари

МТБнинг махсус ҳуқуқий тартиби “Маҳсулот тақсимотига оид битимлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида мустаҳкамланган. Ушбу Қонун давлат ва инвесторлар ўртасида тегишли битимларни тузиш, ижро етиш ва бекор қилишнинг ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий асосларини белгилайди. Қонунга мувофиқ, маҳсулот тақсимотига оид битим шартнома ҳисобланиб, унга кўра Ўзбекистон Республикаси ҳақ олиш асосида ва муайян муддатга чет еллик инвесторга битимда кўрсатилган ер қаъри участкасида конларни аниқлаш, қидириш, фойдали қазилмаларни кавлаб олиш ҳамда улар билан боғлиқ ишларни олиб бориш учун мутлақ ҳуқуқлар беради, инвестор еса мазкур ишларни ўз маблағлари ҳисобидан ва таваккал қилиб амалга ошириш мажбуриятини олади[6].

МТБ ҳуқуқий механизмининг асосий елементи маҳсулотни тақсимлаш тизими бўлиб, у компенсация ва фойда қисмларини ўз ичига олади. Компенсация маҳсулоти инвесторнинг қилган харажатларини қоплашни таъминлайди, фойдага қолган маҳсулот еса давлат ва инвестор ўртасида келишилган нисбатларда тақсимланади. Мазкур модел бир томондан инвестициялар қайтарилиши ва инвесторнинг молиявий хатарларини камайтиришни, иккинчи томондан еса ер қаърига мулк ҳуқуқи сақланган ҳолда табиий ресурсларни ўзлаштиришдан давлатнинг барқарор даромадларини шакллантиришни таъминлаб, томонлар манфаатлари мувозанатини яратади.

МТБ ҳуқуқий режимининг асосий хусусиятларини тизимлаштириш мақсадида унинг иқтисодий-ҳуқуқий моделини ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқ (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида маҳсулот тақсимотига оид битимларнинг иқтисодий-ҳуқуқий модели*

Элемент	Ҳуқуқий мазмуни	Функционал рои	Иқтисодий-ҳуқуқий самараси
Тартибга солиш мақсади	МТБнинг ҳуқуқий базаси	Инвестициявий восита	Капитални жалб қилиш
Қўлланиш соҳаси	Углеводородларни қидириш ва қазиб олиш	Тармоқни тартибга солиш	Ресурс базасини ривожлантириш
Ҳуққий табиати	Аралаш (оммавий-хусусий)	Шартномавий модел	Институционал хатарларни камайтириш
Томонлар	Давлат/инвестор	Ҳамкорлик	Манфаатлар мувозанати

		конструкцияси	
Объект	Ер қаъри участкалари (давлат мулки)	Чекланган фойдаланиш ҳуқуқи	Ресурс суверенитини сақлаш
Молиялаштириш	Тўлиқ инвестор ҳисобидан	Инвестициявий хатарни инвесторга ўтказиш	Бюджет юкламасини камайтириш
МТБ механизми	Маҳсулони тақсимлаш	Инвестицияларни қайтариш	Инвестициявий жозибадорликни ошириш
Компенсация маҳсулоти	Харажатларни қоплаш	Қопланиш кафолати	Молиявий хатарларни камайтириш
Фойдага қолган маҳсулот	Фойдани тақсимлаш	Даромадларни шакллантириш	Давлат учун фискаль самара
Солиқ режими	Махсус шартлар	Фискал мослаштириш	Инвестицяларни рағбатлантириш
Инвестор кафолатлари	Барқарорлик ва ҳуқуқларни ҳимоя қилиш	Ҳуқуқий проноз қилинувчанлик	Ҳуқуқий хатарларни камайтириш
Низоларни ҳал қилиш	Сул/арбитраж	Томонлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш	Инвесторлар ишончини ошириш
Давлат назорати	Ваколатли органлар	Тартибга солиш функцияси	Ресурс суверенитетини таъминлаш
Бошқарув қўмитаси	Давлат ва инвесторнинг тенг вакиллиги асосида шакллантириладиган бошқарув органи	Иш дастурлари, бюджетлар ва лойиҳа фаолиятига оид асосий қарорларни келишиш ва тасдиқлаш	Давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштириш, харажатлар устидан назоратни кучайтириш

**Manba: Муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикасининг “Маҳсулот тақсимотига оид битимлар тўғрисида”ги ва “Ер қаъри тўғрисида”ги қонунлари ҳамда Солиқ кодекси нормаларини таҳлил қилиш ва тизимлаштириш асосида тузилган.*

Келтирилган модел таҳлили шуни кўрсатадики, МТБнинг ҳуқуқий режими ер қаърини ўзлаштиришда давлатнинг оммавий манфаатлари билан инвесторларнинг хусусий манфаатлари мувозанатини таъминлашга қаратилган ихтисослаштирилган инвестициявий-ҳуқуқий механизмни шакллантиради.

МТБнинг ҳуқуқий табиати оммавий-ҳуқуқий ва хусусий-ҳуқуқий елементларни уйғунлаштирувчи аралаш хусусият билан тавсифланади. Давлат бир вақтнинг ўзида оммавий ҳокимият ваколатлари соҳиби ва шартномавий мажбурият томони сифатида иштирок етади, бу ер қаъридан фойдаланиш соҳасидаги инвестиция муносабатларини тартибга солишнинг алоҳида конструксиясини белгилайди.

Инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари инвестиция фаолияти тўғрисидаги қонунчилик билан таъминланиб, унда ҳуқуқий барқарорлик, инвестицияларни ҳимоя қилиш ва инвестиция муносабатлари субектларининг тенглиги принсиплари мустаҳкамланган. Низоларни ҳал етишнинг халқаро механизмларини, шу жумладан арбитраж тартиб-таомилларини қўллаш имконияти муҳим аҳамиятга ега бўлиб, ҳуқуқий режимнинг прогноз қилинувчанлиги ва лойиҳаларнинг инвестициявий жозибадорлигини оширади.

Давлат ва инвестор манфаатлари мувозанатини шакллантирувчи омилларни тизимлаштириш

Давлат ер қаъри ресурсларининг эгаси сифатида улардан фойдаланишдан келадиган даромадни имкон қадар кўпайтиришга, иқтисодиётнинг барқарор ўсишини кафолатлашга ҳамда стратегик аҳамиятга эга ресурслар устидан назоратни сақлаб қолишга интилади. **Инвестор** эса ўз маблағларининг қайтарилишини, етарли фойда олишни ва лойиҳани амалга ошириш давомида ҳуқуқий тартибнинг барқарорлигини таъминлашга эътибор қаратади. Мана шу сабабдан томонлар манфаатларининг мувозанати улар ўртасидаги ҳамкорлик шартларини белгилаб берувчи битимнинг иқтисодий ва институционал кўрсаткичлари мажмуи орқали шаклланади.

МТБ доирасида даромадларни тақсимлашга таъсир қилувчи асосий омиллардан бири углеводородларнинг жаҳон нархлари даражасидир. Хомашё бозорларидаги

ўзгарувчанлик лойиҳалар самарадорлиги ва фойдани тақсимлаш тузилмасига бевосита таъсир кўрсатади. Нефт ва газ нархлари юқори бўлганда фойдага қолган маҳсулот ҳажми ошиши ҳисобига давлат даромадларининг улуши кўпаяди, паст нархлар шароитида еса инвестор даромадлиликнинг пасайиши ва инвестицияларнинг қопланиш муддати узайиши хатарига дуч келади. Шундай қилиб, нарх омили томонлар манфаатларини динамик мувозанатлашнинг енг муҳим елементи ҳисобланади.

Давлат ва инвестор манфаатлари мувозанатининг барқарорлигига, асосан, хомашё бозорларидаги нархлар ҳамда лойиҳаларни амалга оширишнинг фискал шартлари таъсир кўрсатади. Институционал муҳит еса инвестициявий хатарларни камайтириш ва манфаатлар мувозанатини сақлашга хизмат қилади.

МТБлар доирасида жаҳон нефт нархларининг даромадлар тақсимотига таъсирини миқдорий баҳолаш учун давлат улушининг углеводородлар нархи даражасига функционал боғлиқлигидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Соддалаштирилган кўринишда мазкур боғлиқлик қуйидагича ифодаланиши мумкин (1-формулага қаранг):

$$S_{(gov)} = \max\{S_{min}; \min[S_{max}; S_{min} + k_p * (P - P_0)]\} \quad (1)$$

бунда:

$S_{(gov)}$ – фойдага қолган маҳсулотдаги (Profit Oil) давлат улуши;

S_{min} – давлатнинг минимал кафолатланган улуши;

S_{max} –давлатнинг максимал улуши;

P – углеводородларнинг жорий жаҳон нархи;

P_0 – углеводородларнинг базавий (чегаравий) нархи;

k_p – давлат улушининг нарх ўзгаришига сезгирлик коэффициенти бўлиб, унинг қиймати лойиҳа шартларига мувофиқ белгиланади.

Мазкур модел давлат улушининг белгиланган минимал ва максимал чегаралар доирасида ўзгаришини назарда тутади. Нархлар базавий даражадан ошганда давлат улуши кўпайиши мумкин, нархлар пасайганда еса минимал кафолатланган даражада сақланади. Ушбу боғлиқлик давлатнинг фискал манфаатларини таъминлаш ва даромадларни бозор шароитларига мос равишда тақсимлашнинг соддалаштирилган ёндашувини ифодалайди.

Таъкидлаш жоизки, келтирилган боғлиқлик соддалаштирилган хусусиятга ега бўлиб, МТБнинг реал амалиётида нафақат нархлар даражасини, балки лойиҳа даромадлилиги кўрсаткичларини ҳам ҳисобга олувчи прогрессив солиққа тортиш механизмлари ва фойдани тақсимлаш шкалалари билан тўлдирилади.

МТБ параметрларига инвесторнинг капитал ва операцион харажатлари сезиларли таъсир кўрсатади. Капитал харажатлар (CAPEX) геология-қидирув ишлари, қудуқларни бурғилаш ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини яратиш харажатларини ўз ичига олса, операцион харажатлар (OPEX) қазиб олиш, ташиш ва техник хизмат кўрсатиш жараёнлари билан боғлиқ. МТБ механизмига мувофиқ инвестор қилган харажатларини қазиб олинган маҳсулотнинг бир қисми ҳисобидан қоплаш (Cost Recovery) ҳуқуқига ега ва шундан кейингина фойдага қолган маҳсулот томонлар ўртасида тақсимланади. Мазкур механизм лойиҳанинг дастлабки босқичларида инвестор манфаатларини ҳимоя қилади, айни пайтда давлатнинг даромад олиш муддатини кечиктиради.

Солиқ юкламаси ва лойиҳанинг умумий фискал режими ҳам муҳим омил ҳисобланади. МТБ доирасида фойда солиғи, роялти, експорт божлари ва махсус солиқ шартларини ўз ичига олувчи турли воситалар қўлланиши мумкин. Фискал юклама даражаси лойиҳанинг инвестициявий жозибадорлигига бевосита таъсир қилади: ҳаддан ташқари юқори солиққа тортиш самарадорлик кўрсаткичларини пасайтиради, ортиқча имтиёзлар еса давлатнинг ресурс рентасидаги адолатли улушини тўлиқ ололмаслигига олиб келиши мумкин.

Томонлар манфаатларини мувозанатлашнинг асосий воситаси фойдага қолган маҳсулотни (Profit Oil) тақсимлаш механизмидир. МТБ моделларининг аксариятида

маҳсулот компенсация ва фойда қисмларига ажратилади, шунингдек лойиҳа даромадлилиги ошгани сари давлат улуши кўпаядиган прогрессив тақсимлаш шкалалари қўлланилади. Бундай ёндашув иқтисодий шароитларнинг ўзгаришини ҳисобга олиш ва битим иштирокчилари ўртасида даромадларни янада адолатли тақсимлаш имконини беради.

Манфаатлар мувозанатининг барқарорлигига институционал ва ҳуқуқий муҳит ҳам сезиларли таъсир кўрсатади. Ўзбекистон Республикасида МТБни тартибга солиш битим шартлари барқарорлиги ва инвесторларни ҳимоя қилиш кафолатлари қонунчилик билан асосланади. Шу билан бирга, мазкур нормаларнинг самарадорлиги давлат бошқарувининг шаффофлиги, ҳуқуқни қўллаш амалиётининг сифати ва суд тизимининг ишончлилик даражаси билан белгиланади. Ривожланган институционал муҳит инвестициявий хатарларни камайтириш ва хорижий инвесторлар ишончини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

МТБларда давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштиришнинг ижтимоий-молиявий асослари

МТБда давлат ва инвестор ўртасидаги муносабатлар инвестиция, солиқ ва маҳсулот тақсимоти билан чекланмайди. Нефть-газ лойиҳаларининг узоқ муддатли хусусияти меҳнат ресурсларидан фойдаланиш, маҳаллий кадрларни тайёрлаш, ходимларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва инсон капиталига инвестициялар билан ҳам боғлиқ.

Мазкур муносабатларда давлатнинг манфаати, аввало, мамлакат фуқароларининг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш, маҳаллий бандликни ошириш, пенсия тизимига тегишли тушумларни шакллантириш ва маҳаллий инсон капиталини ривожлантиришда намоён бўлади.

Инвестор учун эса харажатларнинг аниқ ва прогноз қилинадиган бўлиши, малакали маҳаллий кадрлар базасининг шаклланиши, ходимларнинг барқарорлиги ва инсон капиталига сарфланган маблағларнинг ҳимоя қилиниши муҳимдир.

Шу нуқтаи назардан МТБларда давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштиришни қуйидаги учта ўзаро боғлиқ йўналиш асосида кўриб чиқиш мумкин:

ходимларнинг ижтимоий ҳимояси ва ижтимоий солиқ;

ходимларни тиббий ҳимоя қилиш ва тегишли харажатларни компенсация қилиш;

маҳаллий кадрларни тайёрлаш ва инсон капиталига инвестицияларни ҳимоя қилиш.

Ушбу механизмларнинг умумий хусусияти шундаки, улар ижтимоий натижа билан бир қаторда МТБнинг молиявий механизмига ҳам таъсир кўрсатади.

Агар ижтимоий харажат компенсация қилинадиган харажатлар таркибига киритилса, унинг молиявий таъсири компенсация маҳсулоти орқали давлат ва инвестор ўртасидаги маҳсулот тақсимотига таъсир қилиши мумкин.

Шу сабабли ижтимоий-молиявий механизмларнинг мақсади ижтимоий харажатларни максимал даражада ошириш эмас, балки ижтимоий жиҳатдан зарур, иқтисодий жиҳатдан асосланган ва шартномавий жиҳатдан аниқ белгиланган харажатларни қўллаб-қувватлашдан иборат бўлиши лозим.

МТБларда ижтимоий солиқни қўллаш орқали давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштириш

Ижтимоий солиқнинг ижтимоий-молиявий аҳамияти

МТБ доирасида фаолият юритаётган Ўзбекистон фуқаролари меҳнат муносабатларида бошқа тармоқларда ишлаётган фуқаролар каби ижтимоий ҳимоя ва пенсия таъминоти билан боғлиқ ҳуқуқларга эга бўлиши лозим.

Нефть-газ лойиҳаларида меҳнат қилаётган маҳаллий кадрлар учун меҳнатга ҳақ тўлаш билан бир қаторда ижтимоий тизимга тегишли тўловларнинг амалга оширилиши уларнинг узоқ муддатли ижтимоий ҳуқуқларини таъминлаш нуқтаи назаридан муҳимдир.

Шу маънода ижтимоий солиқни фақат солиқ мажбурияти сифатида эмас, балки МТБнинг ижтимоий-молиявий механизмининг элементи сифатида ҳам кўриб чиқиш

мумкин.

Бундай ёндашув МТБ лойиҳасида ишловчи Ўзбекистон фуқароларининг ижтимоий ҳимояси билан давлатнинг ижтимоий мажбуриятларини молиялаштириш вазифасини ўзаро боғлайди.

Бироқ мазкур механизм инвестор учун ҳам аниқ ва прогноз қилинадиган бўлиши лозим. Шу сабабли ижтимоий солиқни қўллаш тартибини МТБ шартларида аниқлаштириш давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштириш воситаси сифатида қаралиши мумкин.

Янги МТБларда 12 фоизлик механизмни шартномавий белгилаш

Мақолада янги МТБларда Ўзбекистон фуқаролари меҳнатига нисбатан ижтимоий солиқни 12 фоиз ставкада қўллашнинг аниқ шартномавий механизмини белгилаш таклиф этилади.

Бунда мазкур таклиф амалдаги солиқ қонунчилиги билан уйғунлаштирилиши лозим. МТБ солиқ қонунчилигининг ўрнини босмаслиги, балки битим доирасида солиқ мажбуриятининг қўлланилишини аниқ ва прогноз қилинадиган тарзда белгилаши керак.

Шартномада қуйидаги масалалар аниқ кўрсатилиши мақсадга мувофиқ (2-жадвал).

2-жадвал

Маҳсулот тақсимотига оид битимлар доирасида ижтимоий солиқни тартибга солишнинг асосий элементлари

№	Асосий масала	Шартномада аниқ белгиланиши лозим бўлган жиҳатлар	Амалий аҳамияти
1.	Ижтимоий солиқ тўловчиси	Ижтимоий солиқни ҳисоблаш ва тўлаш учун масъул бўлган шахс (оператор ёки битим иштирокчиси) аниқ белгиланиши	Солиқ мажбурияти бўйича ноаниқликларни бартараф этиш
2.	Солиқ солинадиган меҳнат муносабатлари	Қайси турдаги меҳнат муносабатлари ва ходимларга тўланадиган тўловлар солиққа тортилиши аниқ кўрсатилиши	Солиқ базасини аниқ белгилаш
3.	Ўзбекистон фуқароларига нисбатан қўлланиладиган ставка	Ўзбекистон Республикаси фуқаролари учун қўлланиладиган ижтимоий солиқ ставкаси белгиланиши	Солиқ режимини бир хил қўллашни таъминлаш
4.	Солиқ ҳисобини юритиш тартиби	Солиқни ҳисоблаш, ҳужжатлаштириш ва бухгалтерия ҳамда солиқ ҳисобида акс эттириш тартиби белгиланиши	Солиқ ҳисоб-китобларининг шаффофлигини ошириш
5.	Ҳисобот бериш тартиби	Солиқ ҳисоботини тақдим этиш муддатлари, шакли ва тартиби белгиланиши	Маъмурий ва солиқ таваккалчиликларини камайтириш
6.	МТБ харажатларини қоплаш нуқтаи назаридан тўловнинг мақоми	Ижтимоий солиқ МТБ доирасида қопланадиган харажатлар таркибига киритилиши ёки киритилмаслиги аниқ белгиланиши	Томонларнинг иқтисодий юки ва маҳсулотни тақсимлаш тартибига таъсир қилади

Манба: муаллиф ишланмаси.

Бундай аниқлик инвестор учун харажатларни олдиндан режалаштириш имконини оширади, давлат учун эса ижтимоий тушумларнинг барқарорлигини таъминлашга хизмат қилади.

МТБларда ижтимоий солиқни қўллаш бўйича таклиф амалиётда ҳам ўз аксини топган. Хусусан, Устюрт минтақасида жойлашган Теренгқудуқ, Бойтерак, Бирқори, Харой, Қулбой ва Қорақалпоқ инвестиция блокларида геология-қидирув ишларини амалга

ошириш ҳамда аниқланган углеводород конларини ўзлаштириш бўйича МТБ доирасида ижтимоий солиқни 12 фоиз ставкада қўллаш механизми назарда тутилган[8].

Ижтимоий солиқ ва пенсия таъминоти

МТБ лойиҳаларида ишловчи маҳаллий кадрларнинг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш давлатнинг узоқ муддатли ижтимоий сиёсати билан бевосита боғлиқ. Меҳнат муносабатларида иштирок этувчи фуқаролар учун ижтимоий тўловларнинг амалга оширилиши уларнинг келгусидаги ижтимоий кафолатлари, жумладан, пенсия таъминоти билан узвий боғлиқдир.

Шу сабабли МТБларда ижтимоий солиқнинг қўлланилиши давлат манфаати нуқтаи назаридан ижтимоий ҳимоя механизмларини таъминлашга хизмат қилса, инвестор учун ушбу мажбуриятларнинг аниқ шартномавий ва молиявий тартибда белгиланиши муҳим аҳамиятга эга (1-расм).

1-расм. МТБ лойиҳаларида ижтимоий солиқ, пенсия таъминоти ва давлат ҳамда инвестор манфаатларининг ўзаро боғлиқлиги

Манба: муаллиф ишланмаси.

МТБ лойиҳаларида ижтимоий солиқнинг қўлланилиши бир қатор ижтимоий ва иқтисодий самараларни юзага келтиради:

– ижтимоий ҳимоя қамровини кенгайтиради;

– пенсия тизимига тушумларни таъминлашга хизмат қилади;

– МТБ лойиҳаларида меҳнат қилаётган маҳаллий ходимларнинг ижтимоий тенглигини кучайтиради;

– инвестор учун ижтимоий мажбуриятларнинг аниқлигини таъминлайди;

– давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштиришга хизмат қилади.

Шу нуқтаи назардан, ижтимоий солиқни МТБ лойиҳаларида давлат ва инвестор манфаатларини уйғунлаштирувчи, шунингдек, маҳаллий меҳнат ресурсларининг ижтимоий ҳимоясини таъминловчи муҳим механизм сифатида баҳолаш мумкин.

Ихтиёрий тиббий суғурта харажатларини компенсация қилишда давлат ва инвестор манфаатлари

МТБ доирасида ишловчи ходимларнинг ижтимоий ҳимояси фақат ижтимоий солиқ билан чекланмайди. Нефть-газ саноатида меҳнат шароитларининг ўзига хос хусусиятлари ходимларни тиббий ҳимоя қилиш масаласига ҳам алоҳида эътибор беришни талаб қилади.

Шу муносабат билан ходимларни ихтиёрий тиббий суғурта қилиш харажатлари МТБ лойиҳаларида ижтимоий йўналишдаги харажатларнинг алоҳида тури сифатида юзага келиши мумкин.

Бироқ ушбу харажатларни компенсация қилинадиган харажатлар таркибига киритиш масаласи давлат ва инвестор манфаатларининг молиявий мувозанати нуқтаи назаридан эҳтиёткорлик билан ҳал қилиниши лозим.

Бир томондан, тиббий суғурта ходимларнинг ижтимоий ҳимоясини кучайтиради ва меҳнат шароитларини яхшилайди.

Иккинчи томондан, агар мазкур харажат МТБ шартларида компенсация қилинадиган харажат сифатида назарда тутилмаган бўлса, уни компенсация маҳсулоти ҳисобига қоплаш давлатнинг фойда маҳсулотидаги улушига билвосита таъсир қилиши мумкин.

Шу сабабли ихтиёрий тиббий суғурта харажатларини баҳолашда қуйидаги учта мезондан фойдаланиш мақсадга мувофиқ (3-жадвал):

3-жадвал

Ихтиёрий тиббий суғурта харажатларини компенсация қилиш мезонлари*

Мезон	Асосий савол
Ижтимоий зарурлик	Харажат ходимларнинг ижтимоий ҳимояси учун зарурми?
Иқтисодий асосланганлик	Харажат миқдори лойиҳа шароитига мосми?
Шартномавий асос	Харажатни МТБ ҳисобидан компенсация қилиш ҳуқуқи мавжудми?

**Манба: муаллиф ишланмаси.*

Шундай қилиб, ижтимоий аҳамиятнинг ўзи харажатни автоматик равишда компенсация қилинадиган харажатга айлантирмаслиги керак.

Мазкур ёндашув давлат манфаатларини ҳимоя қилиш билан бирга, инвестор томонидан ходимларга муносиб ижтимоий шароитлар яратилишини ҳам инкор этмайди.

МТБ доирасида ходимларнинг ижтимоий ҳимоясига оид харажатларни олдиндан аниқ белгилаш мақсадга мувофиқ. Шу муносабат билан МТБга илова қилинадиган кадрлар сиёсати ёки тегишли регламентда:

– мажбурий ижтимоий харажатлар;

– компенсация қилинадиган ижтимоий харажатлар;

– компенсация қилинмайдиган ижтимоий харажатлар алоҳида кўрсатилиши мумкин.

Ихтиёрий тиббий суғурта харажатлари бўйича эса компенсация қилиш ҳуқуқи олдиндан аниқ белгиланиши лозим.

Масалан, агар тиббий суғурта лойиҳада меҳнат қилаётган ходимларнинг иш шароити ва лойиҳанинг ҳудудий хусусиятларидан келиб чиқиб зарур деб топилса, унинг компенсация қилиш шартлари МТБда аниқ кўрсатилиши мумкин.

Бундай ёндашув давлат ва инвестор ўртасида харажатларни қоплаш бўйича кейинчалик низолар пайдо бўлишининг олдини олишга хизмат қилади.

Маҳаллий кадрларни тайёрлаш ва инсон капиталига инвестицияларни ҳимоя

қилиш

Нефть-газ лойиҳаларининг ижтимоий самарадорлигини баҳолашда маҳаллий кадрлардан фойдаланиш муҳим кўрсаткичлардан бири ҳисобланади.

МТБ асосидаги лойиҳаларда юқори малакали муҳандислар, геологлар, технологлар, бурғилаш мутахассислари, ишлаб чиқариш ва хавфсизлик бўйича мутахассисларга эҳтиёж юқори бўлади.

Шу сабабли маҳаллий кадрларни тайёрлаш нафақат ижтимоий вазифа, балки лойиҳанинг узоқ муддатли иқтисодий барқарорлигига хизмат қилувчи омил ҳамдир.

Маҳаллий кадрларни тайёрлаш орқали:

– маҳаллий меҳнат ресурсларининг малакаси ошади;

– хорижий мутахассисларга боғлиқлик камаяди;

– янги иш ўринлари учун малака базаси шаклланади;

– технологиялар ва ишлаб чиқариш тажрибаси маҳаллий кадрларга ўтади;

– лойиҳанинг маҳаллий иқтисодиётга таъсири кучаяди.

Шу нуқтаи назардан МТБда кадрлар тайёрлаш харажатларини фақат жорий харажат сифатида эмас, балки инсон капиталига инвестиция сифатида ҳам баҳолаш мумкин.

Бироқ оператор томонидан ходимларни тайёрлаш учун катта миқдорда маблағ сарфланган ҳолларда инвесторнинг мазкур инвестициясини ҳимоя қилиш масаласи юзага келади.

Айниқса, халқаро сертификатлар, махсус техник дастурлар ва юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш харажатлари сезиларли бўлиши мумкин.

Бунда муайян муаммо юзага келади: оператор маблағлари ҳисобидан тайёрланган ходим таълим жараёни тугаганидан кейин ёки бир неча ой ишлагандан сўнг ишдан кетиши мумкин.

Натижада операторнинг инсон капиталига киритган инвестицияси тўлиқ қайтмаслиги эҳтимоли пайдо бўлади.

Шунингдек, Оператор (Инвестор)лар томонидан ходимларнинг олий таълим муассасаларида ўқиши билан боғлиқ харажатларни қоплаш мақсадида ўқишни тамомлаган ходимларнинг камида 5 йил давомида меҳнат фаолиятини давом эттириши, шундан камида 3 йилини бевосита ишлаб чиқариш обектларида, жумладан, газни қайта ишлаш заводи ва конларда ишлаши назарда тутилган таклиф амалиётга жорий этиш таклиф этилади.

Бироқ мазкур механизм ходимнинг меҳнат эркинлигини чеклаш воситасига айланмаслиги лозим.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 104-моддасига мувофиқ, ходим иш берувчининг маблағлари ҳисобидан ўқитилган тақдирда, унинг ўқиш якунланганидан сўнг меҳнат шартномасида белгиланган муддатдан кам бўлмаган давр мобайнида ишлаб бериш мажбурияти меҳнат шартномасида назарда тутилиши лозим.

Шунингдек, Меҳнат кодексининг 348-моддасида ходим иш берувчи ҳисобидан ўқитилганидан кейин келишилган муддатни узрли сабабларсиз ишлаб бермаган тақдирда, ўқитиш харажатларининг амалда ишлаб берилмаган вақтга мутаносиб қисмини қоплаш механизми назарда тутилган[3].

Шунинг учун ходим белгиланган муддатдан олдин ишдан кетган тақдирда таълим харажатларини тўлиқ эмас, балки амалда ишланган муддатга мутаносиб равишда қоплаш механизмини қўллаш мақсадга мувофиқ.

Бундай механизмни қуйидаги формула асосида ифодалаш мумкин:

$$C_{komp} = TX \cdot \frac{(MM - IM)}{MM} \cdot \left(1 + \frac{i_{MB} \cdot IM}{12}\right) \qquad (2)$$

бунда:

C_{komp} – меҳнат шартномаси муддатидан олдин тугатилганда компенсация суммаси;

TX – МТБ операторининг ходимни ўқитишга қилган жами харажатлари;

MM – ўқитиш тугаганидан кейинги мажбурий меҳнат фаолияти муддати (ойларда);

IM – амалда ишланган муддат (ойларда);

i_{MB} – пул маблағларининг вақт қийматини ҳисобга олиш учун қўлланиладиган, бирлик улушларида ифодаланган Марказий банкнинг асосий ставкаси.

Шартлар: $0 \leq IM \leq MM$ va $C_{komp} \geq 0$.

Таклиф етилаётган ҳисоблаш ёндашуви ўқитиш харажатларини ходимнинг ишлаб берилмаган муддатига мутаносиб равишда тақсимлашга асосланади. Ходим келишилган муддатни тўлиқ ишлаб берган тақдирда компенсация суммаси нолга тенг бўлади. Меҳнат муносабатлари муддатидан олдин тегишли ҳуқуқий асосларда тугатилганда еса компенсация суммаси ишлаб берилмаган муддатга мутаносиб равишда аниқланади

Шу билан бирга, юқори қийматли ўқув дастурлари ва касбий малакани ошириш бўйича ўқитиш харажатлари миқдорига қараб кейинги меҳнат фаолияти муддатини табақалаштириш назарда тутилади. Жумладан, оператор томонидан молиялаштириладиган ўқув дастурлари учун қуйидаги ёндашув таклиф этилади (4-жадвал).

4-жадвал

Юқори қийматли ўқув дастурлари ва касбий малакани ошириш бўйича ўқитиш харажатлари миқдорига қараб ходимнинг кейинги меҳнат фаолияти муддатини табақалаштиришнинг таклиф етилаётган механизми*

Ўқитиш харажатлари миқдори	Ўқишдан кейинги келишилган меҳнат фаолияти муддати
1 000 АҚШ долларидан 2 000 АҚШ долларигача (2 000 кирмайди)	камида 1 йил
2 000–3 000 АҚШ доллари (3 000 ҳам киради)	камида 2 йил
3 000 АҚШ долларидан юқори	камида 3 йил

*Муаллиф томонидан тузилган.

Изоҳ: жадвалдаги муддатлар муаллиф томонидан қиймати 1 000 АҚШ долларидан бошланадиган ўқув дастурлари учун таклиф етилган шартномавий параметрлар ҳисобланади. Уларни қўллашда амалдаги меҳнат қонунчилиги талаблари ҳисобга олинади.

Юқорида қайд этилган ёндашувларнинг иқтисодий моҳияти Операторнинг инсон капиталига йўналтирган инвестициялари билан ходимнинг кейинги меҳнат фаолияти давомийлиги ўртасида мутаносибликни таъминлашдан иборат.

Бу ёндашувнинг асосий афзаллиги шундаки, ходим қанча кўп муддат ишлаган бўлса, унинг қайтариши лозим бўлган таълим харажатлари шунча камаяди.

Демак, мазкур механизм бир вақтнинг ўзида икки манфаатни мувофиқлаштиришга хизмат қилади: бир томондан, операторнинг инсон капиталига киритган инвестицияси ҳимоя қилинади, иккинчи томондан, ходимнинг меҳнат эркинлиги сақланади.

МТБларда давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштириш бўйича амалий таклифлар

Тадқиқот натижалари асосида МТБ асосидаги нефть-газ лойиҳаларида давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштиришнинг ижтимоий-молиявий механизмларини такомиллаштириш бўйича қуйидаги таклифлар илгари сурилади.

Биринчидан, янги МТБ шартномаларида Ўзбекистон фуқаролари меҳнатига нисбатан ижтимоий солиқни 12 фоиз ставкада қўллаш механизмини шартномавий жиҳатдан аниқ белгилаш мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан, ижтимоий солиқни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби, солиқ базаси, ҳисобот бериш механизми ҳамда унинг МТБ харажатларини қоплаш тизимидаги мақоми аниқлаштирилиши лозим.

Учинчидан, МТБ лойиҳаларида ихтиёрий тиббий суғурта харажатларининг компенсация қилинадиган харажатлар таркибидаги мақомини шартнома ёки унга илова қилинадиган тегишли ҳужжатда аниқ белгилаш лозим.

Тўртинчидан, ихтиёрий тиббий суғурта харажатларини компенсация қилишда уларнинг ижтимоий аҳамияти билан бирга иқтисодий зарурлиги ва шартномавий асоси ҳам баҳоланиши керак.

Бешинчидан, МТБ операторлари томонидан маҳаллий кадрларни мақсадли тайёрлаш дастурларини жорий этиш ва бундай дастурларнинг ижтимоий натижаларини йиллик ҳисоботларда акс эттириш мақсадга мувофиқ.

Олтинчидан, оператор маблағлари ҳисобидан махсус тайёрланган ходимлар учун 3-5 йиллик ишлаш мажбуриятини жорий этиш мумкин.

Еттинчидан, ходим белгиланган муддатдан олдин ишдан кетган тақдирда таълим харажатларини амалда ишланган муддатга мутаносиб равишда қоплаш механизмини қўллаш мақсадга мувофиқ.

Ушбу таклифларнинг умумий йўналиши давлат ва инвестор манфаатларини бир томоннинг манфаатини иккинчи томон ҳисобидан таъминлаш орқали эмас, балки ижтимоий натижа ва молиявий манфаат ўртасида аниқ мувозанатни таъминлаш орқали мувофиқлаштиришдан иборат.

Хулоса

Маҳсулот тақсимотига оид битимлар асосида амалга ошириладиган нефть-газ лойиҳаларида давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштириш нафақат инвестиция ва фискал механизмлар, балки ижтимоий йўналишдаги молиявий муносабатларни ҳам қамраб олади.

МТБнинг асосий хусусияти инвесторнинг геология-қидирув ва қазиб олиш ишларини ўз маблағлари ҳисобига ва таваккал қилиб амалга оширишидан иборат бўлгани сабабли, ижтимоий харажатлар ҳам лойиҳанинг умумий молиявий механизми билан боғлиқ ҳолда кўриб чиқилиши лозим.

Тадқиқот натижаларига кўра, МТБларда давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштиришнинг муҳим йўналишларидан бири ижтимоий солиқни қўллаш механизмини аниқ белгилашдан иборат. Янги МТБ шартномаларида Ўзбекистон фуқаролари меҳнатига нисбатан ижтимоий солиқни 12 фоиз ставкада қўллашнинг аниқ шартномавий механизмини белгилаш ходимларнинг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш билан бир қаторда инвестор учун молиявий мажбуриятларнинг прогноз қилинишини оширишга хизмат қилиши мумкин.

Ихтиёрий тиббий суғурта харажатлари эса давлат ва инвестор манфаатларининг бевосита туташув нуқталаридан бири ҳисобланади. Ходимларни тиббий суғурта билан таъминлаш ижтимоий жиҳатдан ижобий бўлса-да, бундай харажатларни автоматик равишда компенсация қилинадиган харажатларга киритиш мақсадга мувофиқ эмас. Харажатнинг ижтимоий зарурлиги билан бирга унинг иқтисодий асосланганлиги ва МТБ шартларида компенсация қилиш ҳуқуқининг мавжудлиги ҳам баҳоланиши лозим.

Маҳаллий кадрларни тайёрлаш МТБнинг узоқ муддатли ижтимоий самарадорлигини таъминловчи муҳим механизмдир. Оператор маблағлари ҳисобидан тайёрланган маҳаллий мутахассислар нафақат муайян лойиҳа учун меҳнат ресурси, балки мамлакат инсон капитали ривожининг муҳим элементи ҳисобланади.

Шу муносабат билан 3–5 йиллик мақсадли тайёрлаш дастурларини жорий этиш, ходим белгиланган муддатдан олдин ишдан кетган тақдирда эса таълим харажатларини амалда ишланган муддатга мутаносиб равишда қоплаш механизмини қўллаш таклиф

этилди. Бундай ёндашув операторнинг инсон капиталига киритган инвестициясини ҳимоя қилиш ва ходимнинг меҳнат эркинлиги ўртасида мутаносибликни таъминлаш имконини беради.

Умуман олганда, МТБ асосидаги нефть-газ лойиҳаларида давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштиришнинг ижтимоий-молиявий модели ижтимоий солиқ, ходимларни тиббий ҳимоя қилиш, маҳаллий кадрларни тайёрлаш ҳамда инсон капиталига инвестицияларни ҳимоя қилиш механизмларининг ўзаро уйғунлашувига асосланиши лозим.

Бундай ёндашув МТБ лойиҳаларида давлатнинг ижтимоий манфаатларини таъминлаш билан бир қаторда инвесторнинг молиявий манфаатлари ва инвестициялари ҳимоя қилинишини таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 7 декабрдаги 312-II-сон “Маҳсулот тақсимотига оид битимлар тўғрисида”ги Қонуни.

2. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 30 декабрдаги ЎРҚ–599-сон Қонуни билан тасдиқланган Солиқ кодекси (амалдаги таҳрир).

3. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 28 октябрдаги ЎРҚ–798-сон Қонуни билан тасдиқланган Меҳнат кодекси

4. United Nations. United Nations Handbook on Selected Issues for Taxation of the Extractive Industries by Developing Countries. – New York: United Nations, 2019.

5. Johnston D. International Petroleum Fiscal Systems and Production Sharing Contracts. – Tulsa: PennWell Books, 1994. – 325 p.

6. Кашкин С.Ю. Международное инвестиционное право. – М.: Норма, 2018. – 304 с

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 17 июндаги “Маҳсулот тақсимоти тўғрисидаги битимларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 503-сон қарори.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 21 августдаги Устюрт минтақасидаги маҳсулот тақсимотига оид битимларга доир қарори.

9. Мансуров О.З. Правовая природа соглашения о разделе продукции в Республике Узбекистан // Яшил иқтисодиёт ва тараққиёт. – 2025. – №10.

10. Мансуров О.З. Нефть-газ лойиҳаларида давлат ва инвестор манфаатларини мувофиқлаштиришнинг фискаль-божхона механизмлари // Муҳандислик ва иқтисодиёт. – 2026. – №4.

11. Mansurov O.Z. Legal and Economic Mechanisms for Balancing State and Investor Interests in Oil and Gas Projects // Modern American Journal of Business, Economics and Entrepreneurship. – 2026. – Vol. 2, Iss. 4.